

גישה שונה בהכשרת מורים המותאמת לצרכים הפרדוקסליים במערכת החינוך

יוסף עיני

מבוא

בעיית תוכנית הכשרת המורים מעסיקה רבים, הן בשל תהליכי האקדמיזציה המתרחשים במכללות, והן בשל הצורך הלאומי לשפר את הרמה המקצועית של בוגרי המכללות.

דו"ח פלד תשל"ב (יוני 1991), מציע תהליך שינוי בהכשרת המורים בישראל, בכיוון של "אקדמיזציה" מחד גיסא ו"הומניזציה", מאידך גיסא. גם ועדת הקבע למסלולים אקדמיים במוסדות להכשרת עובדי הוראה מציעה, מיום י"ז כסלו תשמ"ב, תוכנית שתענה על שתי דרישות:

א. מתן הכשרה טובה לסטודנטים לקראת תפקידם כמורים.

ב. עמידה בסטנדרטים המצדיקים הענקת תואר אקדמי.

לדעתנו, תוכנית הלימודים בפועל וגם זו שהולכת ונבנית, מתייחסת באורח חלקי הן לתהליכים הנדרשים מבוגרי המכללה לביצוע תפקידם כמורים, והן לעיצוב אישיות אוטונומית, הרואה בלמידה צורך אישי מתמשך ואשר מסוגלת להיענות לאתגרי החינוך המשתנים בחברה טכנולוגית-מדעית מתקדמת.

מטרת מאמר זה, אם כן, היא להציע מסגרת כללית לתוכנית הכשרת מורים. תוכנית זו עשויה להיות בסיס לדיונים ברמות שונות.

צרכים פרדוקסליים - בסיס להכשרת מורים

מערכת הכשרת המורים בארץ מושפעת היום מתהליכים פרדוקסליים המתחוללים בתוכה ובסביבתה החיצונית.

התהליכים המואצים בעשור האחרון, בכיוון של אקדמיזציה של המכללות, מעוררים ביתר שאת שאלות הקשורות לתוכנית הכשרת פרחי-הוראה. השאלות הללו עוסקות ביחסים בין עולם התכנים של הדיסציפלינות השונות לבין מיומנויות ותהליכי הוראה-למידה בעלי משמעות יישומית.

התמקדות והשתלבות בעולם האקדמי, משמעותו העמקת הידע בתחום מבנה-הדעת של מקצועות הלימוד, דהיינו: לימוד והבנה מעמיקה של עובדות, מושגים, הכללות, גישות ועקרונות, דרכי חקר ותיאוריות בהתייחס לאלמנטים ייחודיים של המקצוע.

עיסוק בעולם "התהליכים", משמעו שליטה על התנהגויות הוראה ועל הכושר לארגן תלמידים ולבצע תוכנית לימודים, דהיינו: שליטה על ניתוח פעולת ההוראה, שליטה על ביקורת עצמית, שליטה על הדרכים בהן מגייסים ידע ומבקרים אותו, ופיתוח כושר אבחנה ויכולת התייחסות לשונות התלמידים (אייגר, 67).

התהליך השני קשור למתח הרצוף, שהחריף בעשור האחרון, בין הלחצים במערכת לקונפורמיות ולשמירה על הערכים והאדיאולוגיות הנפוצות בחברה, לבין חשיפה לתהליכי קבלת שינויים וחידושים במערכת החינוך.

מצד אחד, המורים אמורים להנחיל את הנורמות והערכים המקובלים בחברה. האפיונים המבניים של המערכת לוחצים בכיוון של שמרנות בעמדות. עמדות שמרניות תומכות באקלים סגור של בית הספר, שמביא להתנהגות שמרנית של מורים, וזו יוצרת דימוי מקצועי שמאפיין בקונפורמיזם. הדימוי הזה נתפש על ידי מועמדים חדשים. המועמדים הללו מאופיינים בתכונות כמו: סטודנטים מסתגלים, קונפורמיים וצייתנים, מפוכחים, שמרנים ומכבדים השקפות מסורתיות (ז'ק והורביץ, 85), כלומר: יש לנו פה מערכת מעגלית של סיבתיות.

מצד שני, בתי-הספר והחברה נמצאים בתהליך מואץ של קבלת שינויים וחידושים חברתיים-חינוכיים. התהליך הזה מקורו במהפכות טכנולוגיות וחברתיות-ערכיות, כמו: המהפכה הטכנולוגית-אלקטרונית, מהפכת תרבות-הנגד, מהפכת החינוך לכל ומהפכת המידע המתבטאת בהתפתחות מואצת ביכולת עיבוד נתונים (כספי 1988). (Hoppkins, 1988); תהליך קבלת חידושים חברתיים-חינוכיים הוא תהליך בחירה של פרט בתוך סביבה אקטיבית (עיני 86, סוניס 84). החלטה של פרט לאמץ רעיון או לדחותו, היא פרי של ניסיונותיו הקודמים, רקעו החברתי, גורמים אישיים, דמוגרפיים, פסיכולוגיים וחברתיים שונים והבנת המבנים המרחביים-חברתיים בתוכם אנו פועלים. כלומר, הבנת תהליך קבלת חידוש והפצתו, מחייבת הבנת גורמים ותהליכים הבאים:

1. תהליך קבלת החלטות ובחירה בין אלטרנטיביות.
2. הבנת גורמים התנהגותיים של הפרט, גורמים פסיכולוגיים, חברתיים, דמוגרפיים, וגורמים אישיים אחרים.
3. תכונות ואפיונים של החידושים עצמם.
4. גורמים הקשורים בסביבה: סטטוס, ערכים, מערכות ונישות, תמיכה או התנגדות להתפשטות חידושים, המבנה החברתי והמסגרות המוסדיות והארגוניות שבתוכן הפרט פועל, המבנה הארגוני של המוסד ואיסטרטגיות ההפצה.
5. תכונות רשתות תקשורת וזרימות מידע: אפיונים מרחביים-חברתיים של זרימות מידע והבנת ההתנגדות לקבלתה, ידע על האפשרויות השונות להגיע לאינפורמציה על החידוש ואפיוני תקשורת במערכות ובארגונים שונים.
6. נוסף לשני התהליכים הפרדוקסליים שתוארו, סטודנט המקבל את הכשרתו במכללה יצטרך להתמודד עם דילמות וקונפליקטים כדוגמת אלו:
7. השונות החברתית-תרבותית בין בתי-הספר השונים ובתוך כל בית-ספר ומשמעותם לעבודת ההוראה, כלומר: כיצד להביא לתוצאות שוות אוכלוסיות שונות?
8. כיצד להשתלב בארגון נתון, מתוך עמדת השפעה על התהליכים המתרחשים בו?
9. דילמות הקשורות להתייחסות להבדלים בין היסוד האקספרסיבי לבין היסוד האינסטרומנטלי בתפקיד. וכן, בין היסודות ההומניים בתפקיד המנחך לבין היסודות של סדר ומשמעת.

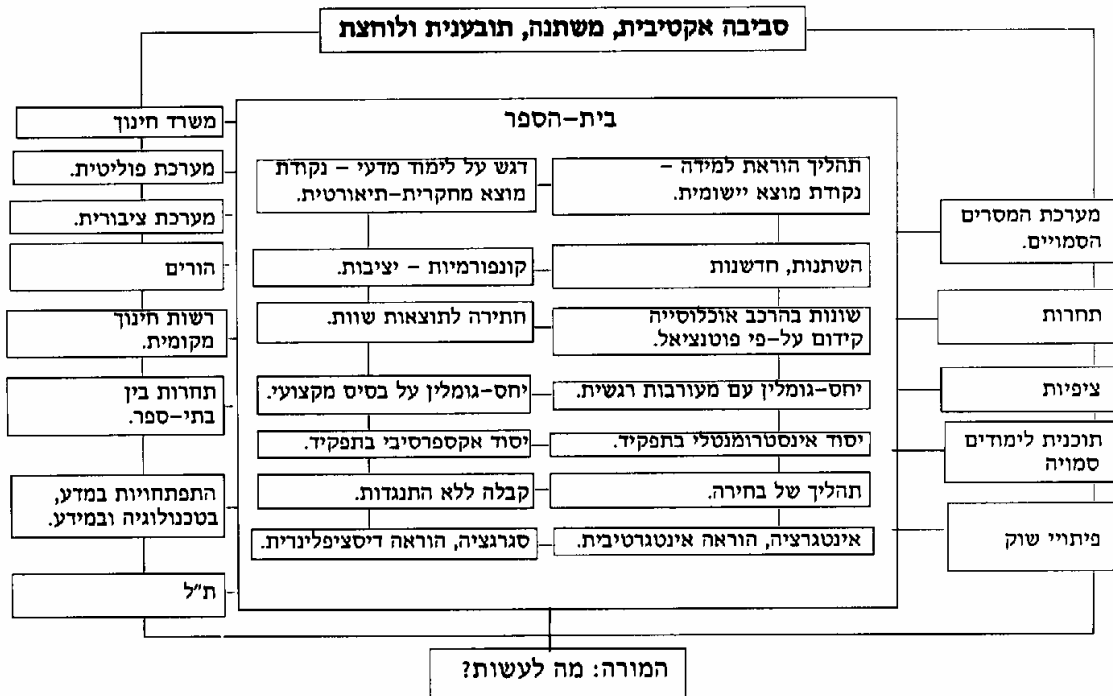
10. דילמות הקשורות במתח שבין יחסים מקצועיים לבין יחסים המערבים קשר רגשי ואישי עם התלמידים.

11. שאלות הקשורות ליחסי-גומלין בין הקניית גופי ידע לצורך זכירה, לבין מיומנויות ותהליכי הוראה-למידה.

12. בית-הספר הוא מרכז של קונפליקטים ברמות שונות. כיצד מתמודדים עם קונפליקטים בארגון מורכב (מורה-תלמיד, תלמיד-תלמיד, מורה-מנהל, מורה-מורה, מורה-הורה וכדומה?)

13. דילמות הקשורות לבחירה בין אלטרנטיבות: בחירת מטרות, תכנים, חומרים, שיטות ואיסטרטגיות הוראה.

לסיכום, ניתן לתאר את הצרכים הפרדוקסליים בבתי-הספר כמערכת בעלת מרכיבים דואליים, כפי שניתן לראות בסכימה הבאה:



השאלה המתבקשת היא, כיצד צריכות המכללות להיערך לאור הצרכים הפרדוקסליים שתוארו לעיל?

פיתוח יכולות וכישורים להתמודד עם תהליכי שינוי וקבלת חידושים

החל מהמחצית השנייה של המאה ה-20- אנו עדים לקצב שינויים הולך וגובר, המשפיע על בית הספר כארגון ועל הפרטים הפועלים בתוכו.

תהליך קבלת שינויים וחידושים הוא רב-ממדי, דינמי, מורכב, מעורר חרדות ואמביוולנטיות, כרוך בשינויים בארגון ובאדם ומחייב טיפול בתחומים מגוונים, (Argyris, 1988) עיני 1986, פוקס והרץ לזרוביץ 1992).

בארץ קיימת מודעות רבה לצורך בהכנסת חידושים לבית הספר ובהתאמתו לעידן החדש. מופעלים לחצים על ארגון בית-הספר להתאים את עצמו לרפורמות ולתוכניות השונות המוצעות על-ידי גורמים שונים. קבלת רעיון ויישומו כרוך בשינוי בתפישה של הפרט, ובעמדותיו הקוגניטיביות, האפקטיביות והאינסטרומנטליות. בדרך-כלל, קיים פער משמעותי בין התהליך שעברו מכיני התוכנית או "ממציאה", לבין התהליך שעוברים המורים שאמורים להפעיל את התוכניות. גם אם יינתן "מרשם" לאימוץ הרעיון, אין זה מבטיח את קבלתו ואת יישומו.

"שינויים" הם גם המרכיב הבסיסי בתפקיד המורה. המורה אמור לגרום לשינויים בהתנהגות, בגישות בידע וכדומה.

לפיכך, תוכנית הכשרת המורים במכללה צריכה להכיל מרכיבים בסיסיים שיסייעו לבוגר המכללה להתמודד עם מגוון של שאלות הקשורות בתהליכי שינוי.

התוכנית צריכה לזמן לסטודנט התנסות במצבים של חוסר ודאות ובתהליכי בחירה בין אלטרנטיביות. הלימודים צריכים לפתח את היכולת לעמוד בפני מצבים מעומעמים או מורכבים בעזרת אימון בטכנולוגיות ובגישות הוראה שונות.

פיתוח לומד אוטונומי בעל התנהגות אוטונומית, הוא תנאי חשוב להצלחה בעבודת ההוראה. זה ייעשה הן באמצעות התנסות בתהליך קבלת החלטות ראציונליות והן על ידי הדרכה, התנסות וחשיבה רפלקטיבית.

ממד האוטונומיה נמצא במתאם עם מרכיבי הוראה אלטרנטיביים, כדוגמת איסטרטגיית הוראה מכוונת כלפי התלמיד, עמדות פרוגרסיביות כלפי חינוך ואידיאלוגיה הומנית (ז'ק והורוביץ 1985).

יכולת חשיבה גמישה ורב-כיוונית היא מרכיב חשוב ביכולת קבלת החלטות והתמודדות עם תהליכי שינוי וקבלת חידושים.

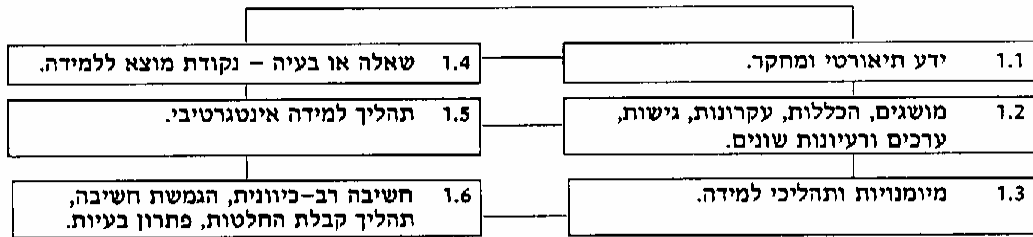
לדעתנו, תפישה אינטגרטיבית הן של תהליך הלמידה הוראה במכללה והן של התכנים הדיסציפלינריים (במיוחד תכנים הלקוחים ממקצועות חברתיים-התנהגותיים הומניסטיים), היא חיונית להשגת המטרות הללו.

תוכנית לימודים צריכה להציע לסטודנטים, באמצעות מקצועות הלימוד, ללמוד את התהליכים הכרוכים בהתייחסות לשאלות או לבעיות המרכזיות הרלוונטיות לתוכן נתון.

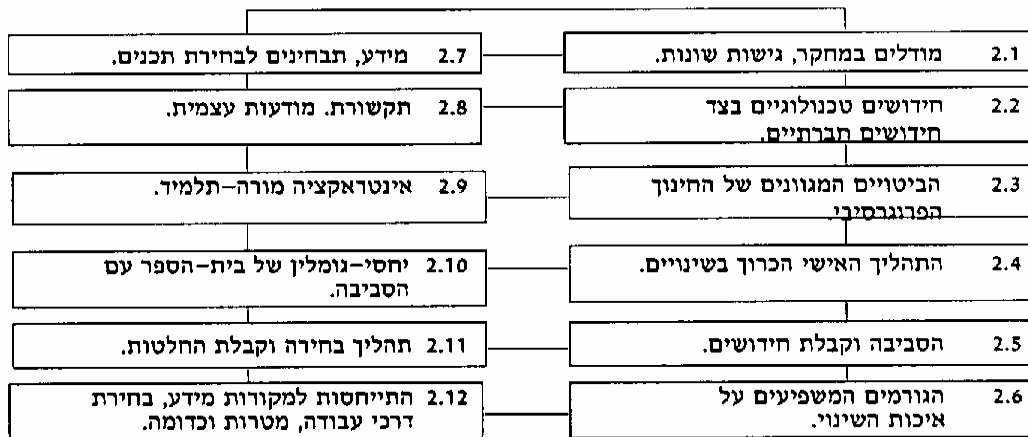
ראוי להציע שאלות שהתשובות עליהן אינן חד-משמעיות, תשובות המותנות בנקודות-מבט, או בעיות אשר ניתן להתייחס אליהן על-פי קריטריון מוסכם. השאלות הללו יזמינו תהליך אינטגרטיבי ובאמצעותן יחשפו וילמדו מיומנויות ותהליכי חשיבה.

לסיכום, תוכנית הכשרת המורים צריכה לכלול, לדעתנו, הבנה מעמיקה של תהליכי שינוי, הבנה המשלבת ידע עם מודעות עצמית, ויכולת לקיים אינטראקציה איכותית עם גורמים שונים בסביבה. כל זאת, בצד הבנה מעמיקה של אוכלוסיית הלומדים ויכולת לקדם את מגוון האוכלוסייה על-פי יעדים מתוכננים .

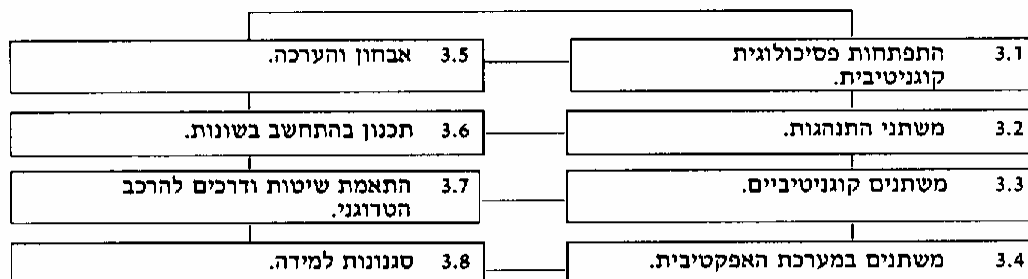
1. ידע מדעי-אקדמי משולב עם תהליכים ישומיים



2. חדשנות ושינויים



3. התלמיד – צרכיו כבסיס לתכנון העבודה



לסיכום, יש לשלב בידע האקדמי הדיסציפלינרי, תוכנית לפיתוח כישורים מקצועיים ספציפיים, בצד מיומנויות של התמודדות עם שינויים, קבלת חידושים ובחירה בין אלטרנטיבות.

להלן רשימת חלקית של מיומנויות מקצועיות שאפשר לשלב כמעט בכל תוכן לימודי:

1. יכולת להגדיר יעדים אופרטיביים הנגזרים ממטרות תוכנית הלימודים.
2. יכולת לאבחן מצבו של תלמיד בתחום הקוגניטיבי.
3. יכולת להציע פתרונות דידקטיים לקבוצות שונות של תלמידים, בהתאם לממצאי האבחון.
4. יכולת לקיים דיון מקצועי בבעיות של תלמיד, כאשר הבסיס לדיון הוא אמון ביכולת התלמידים להגיע ליעדים שהתוכנית מציעה.
5. יכולת להגדיר שאלה מרכזית / בעיה מרכזית / דילמה חברתית-ערכית, הגלומה בתוכן רלוונטי.
6. יכולת לנהל דיון בכיתה, סביב 1-3 שאלות מרכזיות, תוך שימוש בתהליך של פתרון בעיות וקבלת החלטות, והשתחררות מדפוס למידה של שאלות פינג-פונג.
7. הסטודנט יידע להפוך את הבעיה העומדת לדיון לבעיה רלוונטית לתלמידים, תוך שיתופם בתהליך פתרון הבעיה.
8. הסטודנט יהיה מודע לכלים ולמיומנויות החיוניים לצורך תהליך ההתמודדות עם הבעיה, ויידע להקנותם במערכת עבודתו הכוללת עם תלמידיו.
9. הסטודנט יידע להגדיר מושגים רלוונטיים לנושא הנלמד ויידע לבחור את אלה המתאימים לאוכלוסיית-יעד מסוימת.
10. הסטודנט יידע להגדיר הכללות לנושא ויידע לבחור את אלה המתאימות לאוכלוסיית יעד מסוימת.
11. הסטודנט יידע להגדיר את המיומנויות ואת כישורי הלמידה המזדמנים בלימוד נושא מסוים.
12. הסטודנט יידע לבנות פעילות אינטגרטיבית סביב מושג, הכללה או מיומנות למידה.
13. הסטודנט יידע לארגן את הסביבה הפיסית ולהתאימה למטרות.
14. הסטודנט יכיר את שיטות ההוראה השכיחות, יידע לשלב ביניהן ולהתאימן לאוכלוסיית לומדים ולמטרות מוגדרות.

תהליך הוראה-למידה אינטגרטיבי

בעיה משותפת לבתי-ספר רבים היא קיומו של דפוס אחיד של אינטראקציה בין מורה לבין תלמיד. המורים באים עם "אמת", "עובדה" או "רעיון" כלשהם שברצונם להקנות. על-פי-רוב התשובה ידועה להם, ובדרך-כלל היא חד-משמעית. באמצעות טכניקות שונות ומערכת של רמזים ושאלות הם "מובילים" את הילדים ל"אמיתות" הללו. התלמידים נשאלים במהלך יום לימודים קרוב למאה שאלות. מכשיר שאילת השאלות הופך לכלי נדוש, לא רציני, חוסם חשיבה, שאינו מעורר סקרנות ואינו מענה לסקרנות.

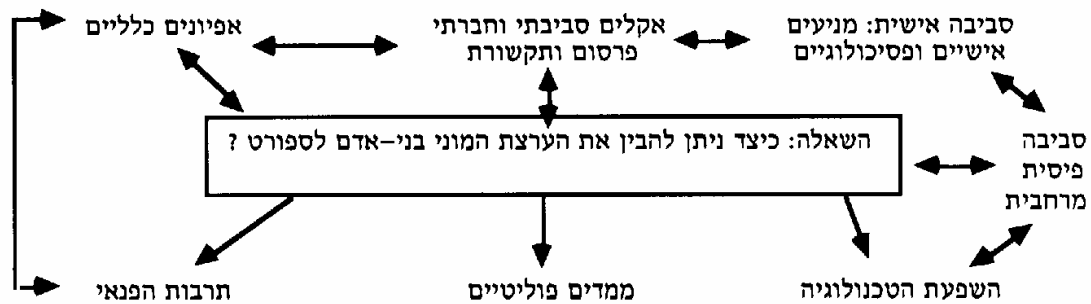
תהליך החלופי לזה שתואר הוא למקד בתכנים הנלמדים שאלה מרכזית או בעיה הדורשת פתרון. בדרך-כלל, צריך ללמד את התלמידים את התהליך הכרוך בהתמודדות עם השאלות, ולא לזכור את התשובות לשאלות. התשובות לרוב השאלות הקשורות לנו ולסביבתנו לקוחות מתחומי חיים שונים. התהליך הכרוך בהתמודדות עם סוג זה של שאלות מוכרח להיות קשור לגישה אינטגרטיבית.

מערכת הכשרת המורים צריכה להקנות לסטודנט את הכלים המקצועיים, הן לאיתור הבעיות המרכזיות המזדמנות בתכנים הלימודיים, והן לפיתוח אינטראקציה רב-כיוונית המייצגת נקודות-מבט שונות, תוך התייחסות לתהליכי הלמידה והחקר המאפיינים כל היבט של תוכן לימודי.

אדגים גישה זו באמצעות תכנים הלקוחים מספרי הלימוד הנהוגים בבית-הספר.

א. (הספורט ביוון) - מתוך: ספר הלימוד לכיתה ו'

תפישת התוכן



התכנים בסיפור ההיסטורי או בתיאור ההיסטורי מזמינים התייחסות לשאלה חברתית-ערכית אוניברסלית, שהיא רלוונטית לחיינו.

התשובה לשאלה היא תשובה אינטגרטיבית.

תפישת תהליך הלמידה

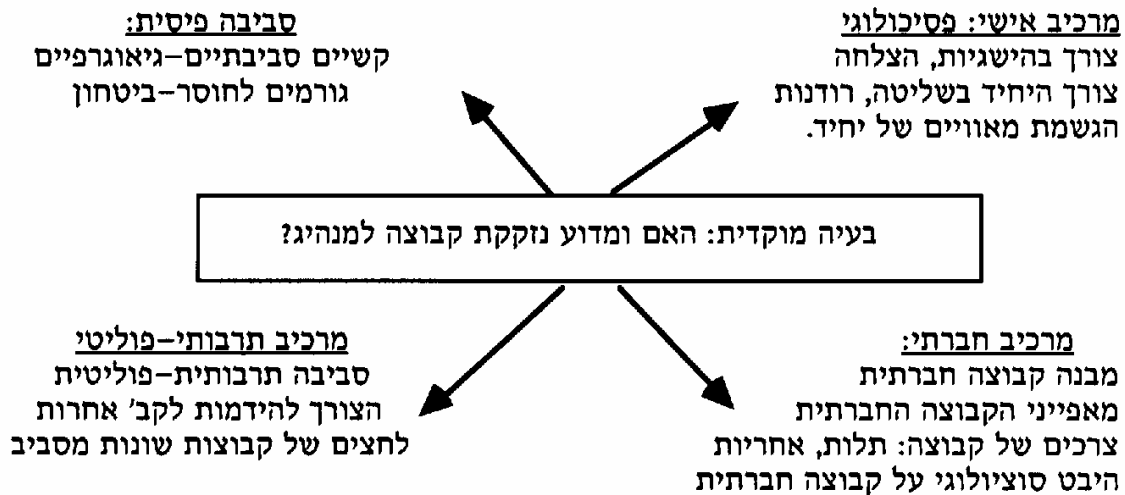
-כיצד נוכל ללמוד להתמודד עם הבעיה שהוצגה?
-לעורר את השאלה המזדמנת במשמעותה הכוללת והרלוונטיות.
-להפוך את השאלה לרלוונטית לילדים.
-להביא להבנה של משמעות השאלה ולפתח יכולת לסווגה.
-כיצד נאסוף מידע? למשל: נחבר שאלון. מה נשאל?
-כיצד נבטיח שהשאלון יהיה מהימן? את מי נשאל ולמה?
-נקרא מקורות - מיומנות קריאת מקורות.
-הבנת הקשרים בין מכלול המידע לבין השאלה.

תוצאות התהליך: התלמידים ילמדו הכללה או מספר הכללות, ומושגים.

למשל: נבין טוב יותר את עצמנו כמעריצי ספורט, או נבין שיש קשר (או אין קשר) בין רמת הקבוצות לבין התנהגותן, וכיוצא בזה.

ולבסוף, ננסה להבין את הערצת היוונים ובתוכם הספרטנים לספורט. "ספר הלימוד" הופך, על-פי גישה זו, לאחד ממקורות המידע שעוזרים לנו להבין התנהגות ספציפית (העם היווני) כחלק מהתנהגות חברתית כללית.

ב. מקרא: המלכת שאול למלך - ספר שמואל א', פרק י'



תפישת תהליך הלמידה

מהו התהליך שלומד צריך לעבור כדי להיות מסוגל להתמודד עם השאלה הנ"ל?

א. להכיר מושגים: מנהיג, עם, קבוצה חברתית.

הכרת המושגים תיעשה על-ידי קריאת חומר רלוונטי.

לשם כך נחוצות מיומנויות בהבנת הנקרא: איתור רעיון מרכזי, הסקת מסקנות.

ב. איסוף נתונים על מקרים של צמיחת מנהיגים, שבאמצעותם יגיע התלמיד להכללות. למשל:

*מנהיגים צומחים על רקע ביטחוני קשה.

*לקבוצה חברתית צורך במנהיג שיוביל אותה, ויחליט עבורה.

*מנהיגים צומחים מתוך מצבים ותהליכים שונים של חברה. (התפרקות חברה, נפילת משטר, בעיה כלכלית).

*הצורך להשתייך לסביבה הקרובה ולהידמות לעמים אחרים מוליך לשלטון מלוכני .

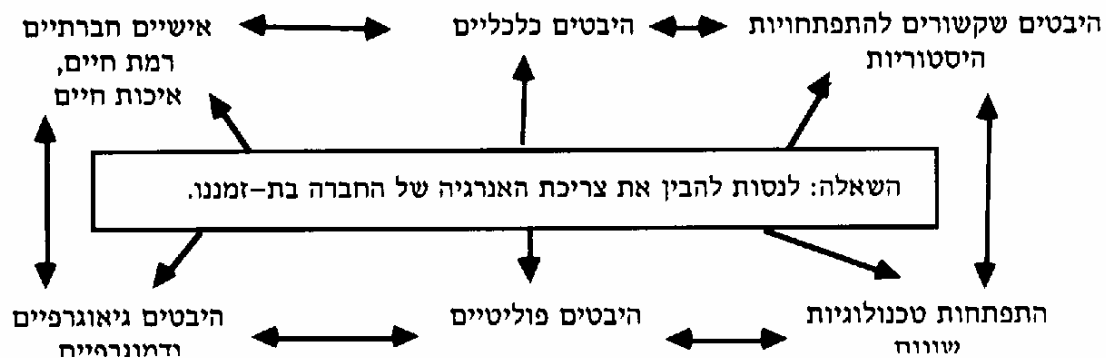
בתום התהליך

הילד יבין כיצד הסיפור הספציפי במקרא מתקשר לתבנית, ויוכל להקיש מכאן לקבוצות אחרות בעולם שנזקקו למנהיגים במצבים ובזמנים שונים.

כמו כן יבין הלומד שצמיחתם של מנהיגים אינה תלויה במניע ספציפי, אלא במספר מניעים.

ג. אנרגיה - הנושא מזמין התמודדות עם שאלות רבות.

להלן מוצגת אחת האפשרויות:



תהליך הלמידה

תהליך התמודדות עם הבעיה הנ"ל מחייב כישורים ומיומנויות כדוגמת אלו המפורטות להלן:

א. איסוף מידע לאימות הכללה:

-סקר בשכונה, איסוף נתונים על צריכה משפחתית.

-מעקב אחר שינויים בצריכה לאורך זמן.

-סקר על שימוש בצורות אנרגיה שונות. מי משתמש במה.

-בדיקה אצל גופים שונים המטפלים בנושא: חברת החשמל, חברות הדלק, משרד האנרגיה, דיווח ממפעלים.

ב. איסוף הנתונים תוך שימוש בכלים שונים יהיה הבסיס להבנת הכללות, העקרונות והקשרים בין התופעות.

לדוגמה: התלמידים יבינו הכללות כדוגמת אלו:

-קיים קשר בין רמת החיים לבין צריכת האנרגיה.

-קיים קשר בין תהליכי ייצור לצריכת אנרגיה.

-קיים קשר בין כמות אנרגיה זמינה לצריכתה.

ועוד ...

סיכום: במבט אינטגרטיבי

הגישה שהצגנו משלבת בין המרכיבים האקדמיים-מדעיים של תוכנית הלימודים במכללה, לבין המרכיבים היישומיים של תוכנית זו. הציר המרכזי של אינטגרציה זו הוא טיפול בממדים המורכבים של תהליכי קבלת שינויים וחידושים, מנקודת-מבט של תפקיד המורה כמחולל שינויים קוגניטיביים, אפקטיביים ואינסטרומנטליים, והן כמתחייב מחברה הנמצאת בתהליכי שינוי.

המורים המלמדים במכללה מחויבים בהבנה אינטגרטיבית של המרכיבים השונים של התכנים הדיסציפלינריים ושל תהליכי הלמידה הנילווים להם. הדיון בשאלות הגלומות בתכנים הלימודיים, במושגים, בהכללות, בעקרונות, בתהליכי למידה ובמיומנויות חשיבה, מחייב התייחסות אינטגרטיבית, חשיפת נקודות-מבט אפשריות והתייחסות למערכת לא ודאית של פתרונות.

גישה זו אמורה להקנות לסטודנט, בצד ידע תיאורטי-מחקרי, גם כלים להתמודד עם שאלות עתידיות בלתי-צפויות, שעשויות להתפתח במהלך העבודה בבית-הספר.

ביבליוגרפיה

- א' אייגר, קווים להוראת הדידקטיקה בבית מדרש למורים, בתוך: **סוגיות ועיונים בחינוך**, אוקטובר 1967, עמ' 123-128.
- א' זק, ת' הורוביץ, **בית הספר הוא גם עולמו של המורה**, תל-אביב 1985, אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת רמות.
- מ' חן, א' גוטליב, לקראת עידן חדש בהכשרת מורים, בתוך: **תכנון מדיניות החינוך**, 1989, משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, עמ' 47-91.
- י' יונאי, **הכשרת עובדי הוראה - סדרת תעודה**, 1991, 1 משרד החינוך והתרבות, ענף תולדות החינוך והתרבות.
- צ' לם, הכשרת המורים נוכח התמורות בתפקיד המורה, **החינוך ג'** (1968), עמ' 186-195.
- י' עיני, **מרכיבים מרחביים, אישיים וחברתיים בתהליך קבלת חידושים בחינוך**, עבודת מוסמך, 1986, אוניברסיטת בר-אילן.
- א' פוקס, ר' הרץ לזרוביץ, **עיצוב מדיניות, שינוי בבית הספר**, חיפה 1992, משרד החינוך והתרבות, אוניברסיטת חיפה, בית ספר לחינוך.
- צ' פרומן, א' משולם, התמודדות מערך החינוך מול צרכי הארגון המשתנים בעידן המידע, **רבעון לכלכלה** אוגוסט 1992
- ש' שרן, ר' הרץ לזרוביץ, **מורים ותלמידים בתהליכי שינויים**, 1981, רמות" מערכות חינוך בע"מ.

C. Argyris, **Strategy, Change and Defensive Routines** MA: 1988, Ballrnger.

D. Hopkins, **Speech on the change process**, Cambridge 1988, Institute of Education.

M. Sonis, **Dynamic Choice of Alternative Innovation, Diffusion and Ecological Dyamic of Voltra Lotka Model**, London 1984, Studies Regional Science, Vol 14. 24-29.